

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AMALDA BO‘LGAN SOLIQ TURLARI
UNIFIKATSIYASINING SOLIQ TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI O‘RNI*****Djurayeva Rano Abdullayevna****Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti**Xalqaro iqtisodiyot kafedrasi dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi****E-mail: djuraevvarano12@gmail.com******Imamov Javoxir Fayozovich****Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti**Xalqaro iqtisodiyot va menejment fakulteti 2-bosqich talabasi****E-mail: imamovjavoxir@gmail.com******<https://doi.org/10.5281/zenodo.7163509>***

Annotatsiya: Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanadi.

Soliq siyosatini takomillashtirish maqsadida soliqqa tortish tizimini tubdan isloh etish, shu bilan birga, soliqlar va majburiy to'lovlarni qisqartirish, samarasiz soliq imtiyozlarini bekor qilish ko'zda tutiladi.

Ushbu maqolada O'zbekistonda amalda bo'lgan soliq turlarini unifikatsiya qilish orqali soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, soliq yukini kamaytirish hamda soliq to'lovchilar uchun qulayliklar yaratish haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: soliq, unifikatsiya, jismoniy va yuridik shaxslar, davlat maqsadli jamg'armasi, Soliq kodeksi, investitsiyaviy jozibadorlik, "tahlilchi" maqomi, insofli soliq to'lovchilar, Soliq konsepsiyasi

Soliq – bu davlat yoki mahalliy boshqaruv faoliyatini ta'minlash maqsadida davlat organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslar (tashkilotlar)dan yig'ib olinadigan to'lov. Davlat budjetining asosiy qismi soliqlar hisobiga shakllantiriladi. Shuningdek, soliqqa iqtisodiy turkum jihatidan nazar tashlaydigan bo'lsak, bu to'lov sof daromadning bir qismini budjetga jalb qilish shakli bo'lib, moliyaviy munosabatlarning tarkibiy qismini tashkil qiladi.

Ko'plab olimlar va mutaxassislar soliqlarning umumiy hamda iqtisodiy mazmun-mohiyatini ochib berish maqsadida o'zlarining turli fikrlarini bildirib o'tishgan. Soliqlarning mohiyatini aniqlashda esa ularning rivojlanish tarixiga nazar tashlash va uni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq majburiyati tarixiga nazar soladigan bo'lsak, u yoki bu shakldagi soliqlar hatto ibtidoiy va qadimgi jamoalarda ham undirilganligi haqidagi ma'lumotlarga duch kelamiz. Shubhasiz, soliqlarning vujudga kelishi eng dastlabki ijtimoiy ehtiyojlarga zaruratning

tugʻilishi bilan bogʻliq. Davlat paydo boʻlib, rivojlanib borishi bilan birga soliq tizimi ham takomillashib borgan. Soliq tizimi yordamida hukumat mamlakatdagi moliyaviy oqimlarni (tartibga solish, taqsimlash va qayta taqsimlash), shuningdek, butun milliy iqtisodiyotni boshqarish funksiyalarini amalga oshiradi. Demak, soliqlar paydo boʻlgandan buyon jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning zaruriy butunligiga aylangan deyishimiz mumkin.

Ilk soliq shaklidagi toʻlovlar miloddan avvalgi uchinchi ming yillikda qadimgi Misrda, tovarlar yoki chorva mollarini ayirboshlash, sotish va sotib olish jarayonida yuzaga kelganligi haqida fikrlar ham mavjud. Keyinchalik soliq amaliyoti yunon sivilizatsiyasida ham rivoj topadi. 1799-yilda tarixiy Aleksandriya shahrining sharqiy hududidan topilgan «Rozetta yodgorligi» buning isboti boʻla oladi. Unda miloddan avvalgi 196-yillarda Ptolomeylar sulolasida soliq munosabatlari amalda boʻlgani tasvirlanadi. Keyinchalik, soliqqa tortishning zamonaviy tamoyillari, yaʼni qulaylik, adolat va mutanosiblik tamoyillarining asoslari XIV-XV-asrlarda bizning oʻlkamizda shakllanganligini keltirishimiz mumkin. Amir Temur davrida yer soligʻi yetishtirilgan hosilga va yerning sifatiga qarab hosilning 1/10 dan (ushr) 1/3 qismigacha miqdorida olingan. Demak, soliqlarning tabaqalashgan stavkalaridan oʻsha paytlarda ham foydalanilgan.

Oʻzbekiston Respublikasida soliqlar davlat budjetiga yoki davlat maqsadli jamgʻarmasiga, yaʼni budjet tizimiga toʻlanadigan majburiy begʻaraz toʻlovlar hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasida soliqlar tizimi yangi tahrirdagi Oʻzbekiston Respublikasining Soliq kodeksida belgilangan tartibda olib boriladi.

Yangi tahrirdagi Soliq kodeksida Oʻzbekiston Respublikasida amalda boʻlgan soliq turlari 9 tani tashkil etib, ular qoʻshilgan qiymat soligʻi, aksiz soligʻi, foyda soligʻi, jismoniy shaxslardan olinadigan foyda soligʻi, yer qoʻlidan foydalanganlik uchun soliq, foydali qazilmalarni qazib olganlik uchun maxsus renta soligʻi, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, mol-mulk soligʻi, yer soligʻi hamda ijtimoiy soliq kabi turlarga boʻlinadi.

2018-yilgacha milliy soliq tizimi yirik korxonalardan imkon qadar koʻproq pul olish va ularni davlat ehtiyojlari uchun ishlatish tamoyili asosida rivojlangan edi. Natijada, koʻplab korxonalar foydani oshirish, investitsiyalarni kengaytirish va innovatsiyalarni joriy etish uchun ragʻbatlarga ega emas edi.

Shu bilan birga, kichik biznes sub'ektlari koʻpincha soliq imtiyozlaridan foydalangan holda sezilarli darajada noloyiq daromad olardilar. Oʻsha paytda amalda boʻlgan soliqqa tortish qoidalari raqobat shartlarini buzgan, bu esa koʻpincha iqtisodiyot tarmoqlarida texnologik turgʻunlikka olib kelardi.

Bunday vaziyatda iqtisodiy faoliyatning 45 foizdan ortigʻi “soya” sohada amalga oshirilgan va 12 million mehnatga layoqatli aholining 4 milliondan ortigʻi band boʻlgan ishchilar daromad soligʻi va sugʻurta badallarini toʻlamagan. Bu holat soliq tizimini isloh qilish boʻyicha keskin choralar koʻrishni taqozo etdi¹.

¹ Voronin S. Novaya arxitektura nalogovoy sistemi. <https://review.uz/post/novaya-arxitektura-nalogovoy-sistemi>.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 29-iyundagi "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5468-sonli Farmonida soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanishi keltirilgan².

Shuningdek, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida soliq yukini kamaytirish, soliq ma'murchiligining samaradorligini oshirish maqsadida 2026-yilga borib tadbirkorlik subyektlariga soliq yuklamasini yalpi ichki mahsulotning 27,5 foizidan 25 foizi darajasiga kamaytirish belgilangan³.

2019-yilda eski tahrirdagi Soliq kodeksiga kiritilgan asosiy o'zgartirishlarni soliq turlari bo'yicha tahlil qiladigan bo'lsak, foyda solig'i bo'yicha ma'lumotnoma bekor qilindi, Yakka tartibdagi tadbirkorlarga tushumdan 25% miqdorida soliq bazasini aniqlashning soddalashtirilgan tartibini tanlash huquqi berildi. Shu bilan birga, nazorat jarayonlari soddalashtirilib, soliq nazorati shakllari 13 tadan 3 taga qisqartirildi: kameral soliq tekshiruvlari, sayyor soliq tekshiruvlari hamda soliq auditi. Bunday o'zgarishlar natijasida soliq organi "yig'uvchi" maqomini "tahlilchi" maqomiga o'zgartirmoqda.

Shu kabi soliq tizimidagi yangilanishlarning barchasi insofli soliq to'lovchilar uchun faqatgina qo'shimcha qulayliklar yaratish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, bu borada turli soliq turlarining unifikatsiyalanishi, ularning o'rnida yaxlit soliq turlarining joriy qilinganligi yirik ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston Respublikasi soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha konsepsiyasi asosida qabul qilingan o'zgartirish soliqqa tortish tizimini tubdan isloh etish, shu jumladan, soliqlar va majburiy to'lovlarni qisqartirish, samarasiz soliq imtiyozlarini bekor qilish ko'zda tutilgan edi.

Xususan, 2018-yil 1-yanvardan boshlab, foyda solig'i hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i bitta soliq turiga – yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'iga birlashtirishi munosabati bilan, Soliq kodeksining 23,30,354,363 va 376-moddalariga tegishli tartibda o'zgartirishlar kiritildi, Soliq kodeksining XIII bo'limi va 295, 296, 299 va 300-moddalari chiqarib tashlandi, shu bilan bir qatorda yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'ining bazaviy stavkasi 2017-yilda amalda bo'lgan 15,5 % (foyda solig'i – 7,5 % hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i – 8 %) o'rniga 14 foiz miqdorida belgilandi. Shuningdek, tijorat banklari uchun soliq stavkasi 2017-yilda amalda bo'lgan 23% (foyda solig'i – 15% hamda obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i – 8%) o'rniga 22% etib belgilandi.

Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, Respublika yo'l jamg'armasi hamda Ta'lim va tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish jamg'armasiga majburiy

² "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.06.2018 yildagi PF-5468-son. <https://lex.uz/docs/-3802378?otherlang=1>

³ "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022-yildagi PF-60-son. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>.

ajratmalar, yagona to'lov turiga – davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy ajratmalarga birlashtirilishi hamda soliq solinadigan bazani aniqlashning yagona tartibi belgilanishi munosabati bilan, Soliq kodeksining 23, 312, 313, 315-moddalariga va XV bo'lim, 52-bob nomlanishiga o'zgartirishlar kiritildi, shuningdek, ushbu kodeksning XVI bo'limi nomi va XVI-1-bo'limi,

53-bobi chiqarib tashlandi va umumiy soliq stavkasi 3,5 foizdan 3,2 foizgacha qisqartirildi. Shuningdek, xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun 2018-yildagi soliq solish obyektlari bir xil bo'lgan 3,5 foizli majburiy ajratmalarning bekor qilinishi hamda yagona ijtimoiy to'lov stavkasini davlat tasarrufidagi korxonalardan tashqarilariga 12 foiz etib belgilanishi soliq yukini kamayishiga va tadbirkorlar mablag'larini o'z ixtiyorlarida qolishiga olib kelayotganligiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Shu kabi soliq turlari unifikatsiyasining amalga oshirilishida, ya'ni yangi soliq tizimida o'z aksini topishida, albatta, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasi hisobga olindi.

Xorijiy mamlakatlarning soliqqa tortishni takomillashtirish muammolarini alohida o'rganish bo'yicha ilk davrlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, bu taxminan XVII-asrning oxirlariga borib taqaladi. Bunday muammolarning birinchi tizimli tahlili 1662-yilda ingliz klassik siyosiy asoschisi Vilyam Petti tomonidan "Soliqlar va yig'imlar to'g'risidagi traktat" nomli ishida chop qilingan. Soliqlarning budget daromadlari asosiy manbai sifatidagi mohiyatini nazariy jihatdan birinchi marta V. Petti o'rgangan. Petti fikricha, aholi sonini, kasb (*soha*)larni va xalqning boyligini bilmaslik aholining ikkilamchi soliqqa tortilishiga, bir soliq bilan cheklanish mumkin bo'lgani holda, ikki yoki ko'p soliqlar bilan noqulayliklarga duchor qilinishiga sabab bo'ladi.

Ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan ma'lum soliq turlarini birlashtirish orqali O'zbekiston Respublikasida soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish kabi muhim vazifalarga erishish mumkin.

Mol-mulk solig'i hamda yer solig'ini birlashtirish orqali yagona ko'chmas mulk solig'i tashkil etilishi mumkin.

Turar joylar uchun bosqichma-bosqich ko'chmas mulk solig'iga o'tish yerlarni xususiyashtirish jarayonining rivojlanishi va yer bozorining paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

Ko'chmas mulkka soliq solish har qanday davlat soliq tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Ko'pgina rivojlangan davlatlar amaliyotida ko'chmas mulk solig'i ushbu hudud aholisining ko'pgina muammolarini hal qilishga imkon beruvchi mahalliy budget daromadlarining muhim manbai bo'lib xizmat qiladi. Soliqqa tortishning ushbu turining mavjudligi va rivojlanishi ko'chmas mulk bozori taraqqiyotining muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda esa mulk solig'i soliq tizimining asosiy elementi hisoblansada, uning mahalliy budget daromadlarini shakllantirishdagi roli unchalik katta emas.

O'zbekistonda mahalliy soliqlar va yig'imlarning ma'muriyatchiligi, soliq solish mexanizmlarining samarasizligi oqibatida ularni yig'iluvchanlik darajasi yetarli emasligi, shuningdek, ko'chmas mulk va yer uchastkalarini to'liq hisobga olish hamda qiymatini obyektiv aniqlashning mavjud emasligi mol-mulk va yerlarni soliqqa tortish tartibini o'zgartirish bugungi kunda soliq tizimining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimizda kadastr va yer hisobini yuritish sohasidagi qonun hujjatlari eskirganligi, hisob-kitob bo'lmaganligi sababli, ko'p obyektlarning kadastr qiymati belgilanmagan, uy-joyning kadastr hujjati yo'q. Demak, sohadagi muammolarni bartaraf etish uchun mol-mulk va yer hisobini aniq yuritish, bu borada adolatni ta'minlash zarur.

Ko'chmas mulk solig'ini qo'llash muammolari ko'plab xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. Iqtisodchi olimlar ko'chmas mulkka soliq solishni davlat daromadining muhim manbalaridan biri sifatida asoslab berganlar, ushbu soliqning konseptual asoslarini yaratganlar, shu bilan birga, ko'chmas mulkka soliqlarni belgilashda hisobga olinishi lozim bo'lgan ba'zi jihatlarni ta'kidlaganlar. Ularning tadqiqotlarida mahalliy miqyosda ko'chmas mulk soliqlari o'rnatilganligi sababli empirik yo'nalishlar aniqlangan va asoslangan. Shuningdek, bu kabi ilmiy ishlarda xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda ko'chmas mulkka soliq solish, imtiyozlarning qo'llanilishi, soliq mexanizmini takomillashtirish, ko'chmas mulkka soliq solish tizimini isloh qilish zarurati masalalari o'z aksini topgan.

Xorijiy davlatlarda ko'chmas mulkni baholashning turli usullari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda, ammo eng adolatli usullar bu xarajatli va qiyosiy yondashuvlardir. Yetarli miqdordagi ma'lumotlar mavjud bo'lganda bozorni taqqoslash usuli bizga xarajatlar smetasining yaxshi hamda eng muhimi, osonlikcha tushunarli natijalarini olish imkonini beradi. Xarajatlar usuli, o'z navbatida, bozorni taqqoslash usuli to'g'risidagi ma'lumotlarni to'g'rilashga imkon beradi.

Mamlakatimiz soliq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida bir qator kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, soliq solish maqsadida yer va ko'chmas mulkning kadastr hisobi va qiymatini baholash bilan to'liq qamrab olish chora-tadbirlarini amalga oshirish uchun kadastr va soliq organlari ma'lumotlar bazalarini integratsiyalashtirish barobarida mol-mulk va yer solig'i o'rniga ko'chmas mulk solig'ini joriy qilish ko'zda tutilmoqda. Shuningdek, yer hisobi va davlat kadastrlarini yuritish tizimida yangi bosqich boshlandi, sohani ilg'or tajriba asosida isloh qilish, yangicha boshqaruv tizimini joriy etish, yerning hisobini to'liq yuritish va raqamlashtirish bo'yicha kompleks vazifalar belgilandi. 2021-yildan boshlab "davreestr.uz" – ko'chmas mulk obyektlari davlat reestri, "ygk.uz" – O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi Kadastr agentligi portallari qatorida, Kadastr agentligining Milliy geoaxborot tizimiga integratsiya qilinadigan onlayn geoportal ochilishi soliq bazasi kengayishi orqali budjetga ko'proq mablag'lar tushushiga olib keladi. Mamlakatimizning iqtisodiy rivojlanish darajasi va soliq to'lovchilarining moliyaviy ahvolini hisobga olgan holda, mol-mulkka solinadigan soliq miqdorining xorijiy davlatlar bilan taqqoslanishi soliq to'lovchilarga jiddiy ta'sir ko'rsatishi va soliqlarni to'lash bo'yicha qarz majburiyatlarining o'sishiga, hamda aholi turmush sifatining pasayishiga olib kelmasligi uchun ko'chmas mulkni soliqqa tortishda ijtimoiy adolatni ta'minlash muhimdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, soliq ma'muriyatchiligini izchil takomillashtirish, soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish sohasida islohotlarni davom ettirish uzoq muddatli davrda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni shakllantirish va davlat byudjeti daromadlarini oshirish uchun keng imkoniyatlarni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.06.2018 yildagi PF-5468-son.
2. "Yer hisobi va davlat kadastrlarini yuritish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.09.2020 yildagi PF-6061-son.
3. Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 10.07.2019 yildagi PQ-4389-son.
4. Soliqlar va soliqqa tortish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik / A.V. Vahobov, A.S. Jo'rayev; O'zR oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent Moliya in-ti, — Toshkent: Sharq, 2009. — 448 b.
5. Tulakov U.T., Ismoilov Sh.Sh. (2020) Bases of real estate taxation in Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(6), 2109–2114. <https://doi.org/10.37200/IJPR/V24I6/PR260200>
6. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal: www.gov.uz
7. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi: <https://lex.uz/docs/-4674902>
8. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi rasmiy sayti: www.soliq.uz
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti: www.stat.uz